

*Uluslararası
Yunus Emre
Semineri*

İstanbul. 6 . 7 . 8 Eylül 1971

Bildiriler

Akbank'ın bir kültür hizmeti

ZAMANIMIZDA BATI ANADOLU'DA YAŞAYAN YUNUSCA DEYİMLER

BARAN Musa

Anadolu özünü yitirmiyor. Nice yüzyıllar geçerse geçsin ya da nice akınlar olursa olsun her gelen bu özün içinde kayboluyor. Daha doğrusu bu ülkenin dünya götüşüne, huyuna huşuna, *enine* yokuşuna karışıyor. Anadolulaşıyor herkes [1]. Bu birliği doğuran elbette doğadır, yöresel ortamdır.

İkibin beşyüz yıl önceleri Efesli Heraklit diyordu ki, «Tanrısal her şey güzel, iyi, hem de hakcadır» [2]. Aradan bin sekizyüz yıl geçtikten sonra Sarıköylü Yunus da dedi ki, «Bir çeşmeden sızan su acı tatlı olmaya» [3]. Görüyoruz ki, bu Tanrı görüşleri arasında pek ayırım yok. Oysa Efesli Heraklit kim, Sarıköylü Yunus kim? Yaşadıkları ortam ile zaman ne kadar ırak olursa olsun Onları birbirine yaklaştıran güç elbette Anadolu'nun özündedir. Bu yaklaşmayı başka örneklerle de saptayabiliriz:

*«Yürü yürü, yalan dünya
Yalan dünya değil misin?
Yedi kere ıssız kalıp
Dolan dünya değil misin?»*

Yunus böyle diyor bir şiirinde [4]. Bu deyişin ardında Efesli He-

1) BİTTEL, K., "Prähistorische Forschungen in Kleinasien" İstanbuler Forschung VI.

2) KRANZ, W.'den çeviri BAYDUR, S., Antik Felsefe, İstanbul, s. 86.

3) GÖLPINARLI, A., Yunus Emre, Risâlat al-Nushiyya ve Divân (1965). İstanbul, s. 85.

4) EYÜBOĞLU, S., Yunus Emre (1971), İstanbul, s. 30.

raklit'in; «Çaresiz, her şey değişecek (IIANTA RHI)» sözü [5] gizli değil mi? Ama en güzeli, hem de gerçeği her çağda karşımıza çıkan bir sürü kaygısızlar için her iki Ulunun da «Çoklar» deyişleri [6]. Alman bilgini F. Nietzsche «Yığın» diyor böylelerine. Bizim köylerde de «Eller» denir. Yine de Yunus bu «çokların» tanımını ayan beyan bildiriyor [7]:

«Çoklar geldi kapıya
Kapıyı tuttu durur
İçeriye girüben
Ne varmış bilmediler»

Yunus, antik çağın Heraklit'ine değil, Kolophonlu Xenophanes'e de yaklaşıyor. Aslında Antik Çağın Doğa Düşünürleriyle bunca yılların ozanları arasında öple upuzun ayrılıkları yoktur. Örneğin Yunus der ki, «Bi nişansın nişanun kimse bilmez» [8]. Kolophonlu Xenophanes da belirtiyor bu gerçeği [9],

«Elleri olsaydı öküzlerin, atların ve arslanların
Yahut resim ve iş yapabilselerdi elle insan gibi
Atlar atlara öküzler öküzlere benzer
Tanrı tasvirleri çizerler ve vücutlar yaparlardı;
Herbiri kendinin şekli nasıl ise ona göre
Habeşler kendi tanrılarını basık burunlu ve kara
Trakyahlılar da gök yüzlü ve kızıl saçlı olduklarını
sanmakta»

Böyle diyordu işle Kolophonlu Xenophanes da. Kınıyordu Tanrıları insanlara benzeten Homeros ile Hesiodos'u. «Toprakla sudur hepsi, hepimiz topraktan sudan olduk» diyordu [10]. Yunus Emre de öyle demedi mi? [11]

«Toprağıyla suyu bünyad eyledi
Ana adem dimeği ad eyledi»

5) (2) Nr. daki eser, s. 83.

6) (4) Nr. daki eser, s. 57 ve (2) Nr. daki eser, s. 73.

7) (Gerçeğe ulaşamayanları) çoklar diye tanımlıyormuş Yunus. Böyle diyor S. Eyüboğlu.

8) (3) Nr. daki eser, s. 60.

9) (2) Nr. daki eser, s. 68

10) (2) Nr. daki eser, s. 69.

11) (3) Nr. daki eser, s. 1.

Yunus, yalnız Arkaik Çağın Doğa Düşünürlerine değil, daha nice bin yıllara dek derinleşip iniyor, çağımıza geliyor, sonra da geleceğe doğru akıp gidiyor. Anadolu'nun özünde bir Toprak Ana vardır. Anadolu halkının gıdasıdır, lokmasıdır O. Onu Tanrı bilir, Ana bilir, Ondan geldik Ona döneceğiz der Anadolu halkı. İ.Ö. VI. binde Konya yakınlarında Çatalhöyükte bulunan Ana Tanrıça heykelticikleri bu inancın ne kadar eskilere dayandığını açık seçik göstermiştir. Bu inanç; Anadolu halkının toplum düzenine geçtiği Neolitik Çağda, daha doğrusu insanların topraktan gıdasını aldıkları zamanlarda ortaya çıkmış, Kalkolitik Çağı, Erken Bronz Çağını, Hititleri, Frigleri, Hellen - Roma Çağlarını hatta Hristiyanlık ve Müslümanlık devirlerini görüp geçirmiş, sürekli bir inançtır. Ana Tanrıçanın Hititler zamanında adı HEPAT olmuş, geç Hitit beylikleri sırasında KUPABA, Friglerde Kybele, Hellenizm ya da Roma'da MAGNA MATER, Hristiyanlıkta MERYEM ANA, Müslümanlıkta da TOPRAK ANA ya da SADIK YAR olmuş, Anadolu'nun özünü çağlar boyunca yaşatmıştır. Anadolu'da insanlar böylesine ekmeği sevdiyse, ya da tüm gıdaları hep toprağa bağlandıkça bu inanç boyuna sürüp girecektir. Kaldı ki hepimiz ondan olduk ona döneceğiz, diyoruz. Bakın Yunus nasıl sesleniyor: [12]

*«Bir dem yüzüm süre duram
Her dem ayım yeni doğar
Her gün bir bayramdır bana
Yazım kışım yeni bahar*

... ..

*Ben ayımı yerde gördüm
Ne işim var gökyüzünde
Benim gözüm yerde gerek
Bana rahmet yerden yağar»*

Yunus'tan bunca yüz yıl sonra bakın Aşık Veysel ne dedi: [13]

*«Dost dost diye nicesine sarıldım
Benim sadık yarım kara topraktır*

... ..

12) (4) Nr. daki eser, s. 29.

13) Sevengil, R.A., Çağımızın Halk Şairleri (1967), İstanbul, s. 198.

*Koyun verdi, kuzu verdi, süt verdi
Yemek verdi, ekmek verdi, et verdi
Kazma ile dgmeyince kt verdi
Benim sadık yarım kara topraktır*

*Karnın yardım kazmayınan belinen
Yüzün yırttım tırnağınan elinen
Yine beni karşıladı glnen
Benim sadık yarım kara topraktır*

... ..

*Hakıykat ararsan açık bir nokta
Allah kula yakın kul da Allaha
Hakkın gizli hazinesi toprakta
Benim sadık yarım kara topraktır»*

Sophokles bile Anadolu'nun Ana Tanrıçası için,

*«Toprak sen her Şeyi besleyen
Dağların tanrıçası
Zeus'un anası sensin
Altın akan Phaktolosta oturan
Arabasını boğalar gibi arslanlar çeken
Mutlu tanrıça sensin»*

diyordu [14]. Yunus'un «Bir dem yüzüm süre duram» dediği toprağa Anadolu'da daha niceleri vardır ki, boyuna yüz sürmektedirler. Bugün bile Batı Anadolu'da pek çok Türkmenler ulu ağaçlar, tatlı sulu pınarlar, yüksek tepeler, biçimlenmiş kayalar yanında adaklar adayıp özellikle hasad sonu kurbanlar keserler. Gerçi bu görenek kalıntılara bakılırsa ta Hititler zamanına kadar iner, çok eskidir. Ama genel olarak toprağa bağlılıktan doğar. İşte tüm eskilerin, yenilerin, Yunus'un, Veysel'in kaynaşması hep Anadolu'nun zndendir. Bu konuda başka alanlardan da örnekler vererek sözünü ettiğimiz kaynaşmanın, daha doğrusu Anadolulaşmanın varlığını Yunus'ta da görebiliriz. Orneğin Anadolu halkı bin yıllardan beri yalınlaşmayı (stilizasyonu) benimsemiş, onu sevmiş, yapıtlarında hep öylesi bir işlem gütmüştür. Gerçi Hellen-Roma etkisinde natüralizmi, Byzans ağında sembolizmi işleyip yalın sanat düzenini unuttur olmuştur. Ama o çağların halk sanatı in-

14) PETERİCH, E. Gtter und Helden der Griechen (1958), Hamburg, s. 45.

celenirse yalın düzenin yine de geçerli olduğunu görebiliriz. Anadolu'nun bin yıllardan beri süregetirdiği bu yalın sanat düzenine Yunus olanca hüneriyle, hem de özentisiyle uymuştur [15].

*«Az söz erin yüküdür
Çok söz hayvan yüküdür
Bilene bu söz yeter
Sende güher var ise*

*Sen sana ne sanırsan
Ayrığa da onun san
Dört kitabın manâsı
Budur eğer var ise»*

Yunus'un yalnız sanatında değil, her tutumunda yalın olduğunu bu deyişleri açıkça gösteriyor. Yunus bazan gerçeküstü sanatçıların ulaştığı yalınlığın üstündeki konağa bile varıyor. «Çıktım erik dalına, anda yedim üzümü» derken Yunus, işte o konaktadır [16]. Böylesi gerçek üstü bir sanat anlayışı ya da dünya görüşü Anadolu'nun her çağında ve her yerinde, ama ancak halk arasında görünür.

Eğer bu konuda daha da örnekler aranacak olursa Yunus'un, önekilerin ve sonrakilerin Anadolu'nun özüne uyduklarını, hep Onun türküsünü söylediklerini açık seçik göreceğiz. Bugün Anadolu'da Yunus'un görüşlerini yaşatan, bu arada dilini söyleyen milyonlarca insan vardır. Bu kez biz Batı Anadolu'da bazı Türkmen boylarından derlediğimiz Yunusca deyimleri sunuyoruz. Bu arada bazı inanç ve göreneklere de değineceğiz. Ancak şurasını belirtelim ki, bu konuyu dilciler işlerse eğer, elbette daha bilimsel bir sonuç elde edilebilir.

Aşağıda sunacağımız deyimler bugün Anadolu'nun kentlerinde, kasabalarında unutulup giderken, hatta bazıları anlamını değiştirip kötüye kullanılırken sözünü ettiğimiz köylerde Yunusca güzelliğini, tatlılığını taşıması nedeniyle bu konuyu önemsedik, bilimsel ortama sunmaya yeltendik. Her yerde, her zaman konuşulan deyimleri, hani Yunusca da olsa almıyoruz. Sonra dinsel ya da tarikatla ilgili olanları da konu dışı bırakıyoruz. Onlar zaten

15) (4) Nr. daki eser, s. 62 "Ne diyor Yunus? Doğruyu söyle, ama kestirmeden söyle; az söyle öz söyle" diye yorumluyor S. Eyüboğlu Yunus'u.

16) UĞUR, N., "Çıktım Yunus Dalına" Yeni Ufuklar (1968), İstanbul, sayı 192.

çok yıllara kalıcıdır. Ama hiç bir baskı altında kalmadan, kullanılması için hiç bir zorunluk olmadan unutulmadan deyimleri belirtmek istiyoruz. Yunus Emre'nin deyimlerini Eskişehir Turizm Derneğinin Abdülbâki Gölpınarlı'nın adıyla yayınladığı Yunus'un RISÂLAT AL-NUSHIYYA ve DIVAN'ından aldık. Bu deyimlere karşıt olan sözleri de Batı Anadolu'daki Türkmen köylerinden derledik [17]. Bu arada bazı görüşlerimizi de söz etmek zorunda kaldık.

Ö R N E K L E R :

Bilinir ki, Yunus'un bazı deyimlerinde zamanımızın dil kurallarına uymayan bir başka ağzama ile (e) yerine (i) kullanılmıştır. Böylesi bir ağzama şimdi İzmir'in hemen güney yanındaki Uzundere köyünde buluyoruz. Onlar da Yunus gibi NEREYE yerine NİREYE, YEL yerine YİL, EDERLER - İDERLER, VERMEZ - VİRMEZ, DEDİLER - DİDİLER biçiminde konuşuyorlar. Örneğin Uzundereli birinin «İzmir'e gidivirdim, çaçan arabasına binivirdim, hoppala Bademler» dediğini ve bu değişik ağzamadan ötürü alay konusu olduğunu herkes bilir. Yunus da AYDIVIR, AYDIVIRIN demiyor mu? [18]

Ancak, Yunus'un GELÜR, DEDÜK, DİMÜŞ, DEGÜL, BULAM, GURTULAM, NİDEM gibi sözlerine daha çok orta Anadolu'da, Sivas yörelerinde raslıyoruz. Oralar Yunus'a daha yakın bir ağzama ile konuşuyorlar şimdi. Örneğin Divriğ'in dağ köylerinden bir Türkmen kadını (Ulus Bibi) şöyle bir söz etmişti: «DÜNÜ GÜNÜ BİZ ORDAYIMUŞUK.» Bu söz Yunus'un «AĞLARIDUM DÜN Ü GÜN, GÜLDÜM İSE NE OLDU» deyimine pek hısımsıyıyor [19].

Yunus'un dilinde bal olmuş CAN, DOST, ERENLER, AŞK sözleri bizim köylerde hep o tatlılığı ile boyuna söylenip durmaktadır. Hem öyle ki bu sözleri mırıldayanları bile kendilerinden sayar bizim köylüler.

17) Batı Anadolu'daki Türkmen köyleri : Bademler, Kilizman, Narlıdere, Uzundere, Naldöken, Göğdelen, Cumovası, Uladı... Bu köyler birbirleriyle hısımdır. Ben Musa Baran Bademlerliyim.

18) (3) Nr. daki eser, s. 196.

19) (3) Nr. daki eser, s. 196.

DÂSTAN-I RÛH ve AKL . . . 'dan [20]

Dizi — Yunus'un deyimi :

2 *Birin birin sana diyeyim*

Batı Anadolu Türkmen köylerinde söylenişi:

Uzunderede tıpkı böyle söylenir. Ama Bademlerde örneğin «Birem Birem sana deyim» denir. Böylesi çiftlemeler tüm Türkmenlerde duyulur. Söze güç katmak için ya da özenti vermek için yapılır. Karacaoğlan, Pir Sultan, Dede Korkut, hepsinin böyledir anlatımı.

6 *Dügeli bakarısın yüzün anca*

Buradaki ANCA sözü hepsi, olur oluncası anlamına geliyor ki, Batı Anadolu'nun Türkmen köylerinde de o anlamda hiç dillerden düşmez. Bazan «Neyleyim çocuklar anca geldi» «Yemek anca bişti» de derler ki, bu kez ANCA-YENİCE anlamına gelir elbet.

25,26 *Ko nefsin dileğin can beslerisen
Yerün nur can sözünü eslerisen*

diyor Yunus. Buradaki KO, bırak, terket anlamına geliyor ki, bizde de öyledir. «Go dursun» derler. Sonra ölü için fatiha okumazlar da «Nur içinde yatsın» derler.

Özellikle Alevi Türkmenlerde eline, beline, diline buyruk olma kaygısı nefsin terkedilmesi gerektiğini, daha doğrusu Yunus'u hatırlıyor. Bu bir töredir artık, tüm Alevilerde.

28 *Çerisinde eyü dirlik derilmez*

Buradaki DİRLİK yine o anlamda bizde de çok kullanılır. Bazan hal hatır sorulduğunda şaka olsun diye «Rahatımız eyi ama dirliğimiz yok» derler. Geçimimiz iyi değil anlamındadır bu söz.

29 *Key arı can gerek şek hazretinde*

Derken Yunus, KEY ARI sözünü tertemiz anlamında kullanıyor ki, bizde de temiz yerine çoğu ARI deyimini kullanırlar.

DÂSTÂN-I KANÂ'AT'dan [21].

18 *Nice benim diyene singek üşdi*

20) (3) Nr. daki eser, s. 2-7.

21) (3) Nr. daki eser, s. 7-13.

Yunus buradaki SİNEK sözünü SİNGEK biçiminde, sanki genzinden çıkarıyor. Söz yumuşuyor. Genel olarak pek çok Türkmen boyları böylesi yumuşak ağzama kullanırlar. Yunus bir başka şiirinde de BOYNUNDAKİ demiyor da BOYNUNDAGI diyor [22]. Burada K G olarak yumuşatılmıştır. Sonra AK yerine AG kullanıyor bir başka yerde de [23]. Yunus'un böylesi yumuşatılmış deyimleri yanında sertleştirdikleri de olur. Örneğin DON yerine TON der bazan Yunus [24]. Oysa bizde «DON YUDUNG MU, NE ZAMAN YUYACANĞ?» biçiminde konuşurlar. Aslında Karacaoğlan da yumuşak bir ağzama ile konuşur.

Yunmak, yumak, Yunus'ta ruhen arınmak anlamındadır. Bu anlamda bizde de kullanılır.

19 *Sana uğratma kibrün endişesin*

20 *Uyarsan kibre ıraga düşesin*

Burada kişisel huy üzerine Yunus'un sözü, kibirli olanların toplumdan uzak kalacaklarını söylüyor. Bu kötü huyun sonucu her yerde öyledir ama, yine de bizde Yunus'un dediği kadar ağırdır. Kibirli olanlar hiç sevilmez, sayılmaz, hep söğülür. Hem öyle ki, «Ayı kibirli ayı» diye çiftelerler söğmeyi. Kimse konuşmak istemez onlarla.

63 *Tekebbür kişiler ere eremez*

64 *Özinün düşmenidürür göremez*

diyen Yunus'u izlercesine büyüklenmekten kaçınır bizimkiler. Özellikle Bademlerliler. Hani birisi dünyayı bağışlasa onlara, büyükleniyorsa asla yaranamaz. Oysa gönülden bir eyvallah her şeye bedeldir onlarca. «Özü güçlü, özünün aynası» derler böylesi alçak gönüllülere. Öz sözcüğü Yunus'un dilinden nasıl eksik oluyorsa bizde de o anlamda, hem de o yücelikte çok kullanılır.

66 *Ki yâvuz hûdurur sana havâle*

Yavuz sözcüğü bizde hem insanlar için hem de eşya için hep iyi anlamında kullanılır. «Tağrana acı acı ne yavuz olmuş ya!..» «Eğmedinğ huyu yavuz değil.», «Bu çapa pek yavuz» derler.

22) (3) Nr. daki eser, s. 64.

23) (3) Nr. daki eser, s. 85.

24) (3) Nr. daki eser, s. 153.

84 *Ecel bağladı yolu ütemezsin*

Buradaki ütemezsin, kazanamazsın anlamına geliyor ki, bu söz bizde ancak çocuklar arasında ütümlü oyunlar sırasında söylenir. «Böğün amma boncuk üttüm ha!...» derler.

109 *Senin bigi bini aldadı dünya*

«De gidi yalan dünya de!...» derler bizimkiler. Dünya sözü tıpkı Yunus'un dediğı gibidir.

DASTAN- BOŞU yani GAZEB'den [25].

103 *Ki sultanın önünde öd ölümdür*

Burada geçen öd her ne kadar safra kesesi anlamında ise de, onun safra kesesi olduğunu kimse bilmez. Korku olarak tanirlar. Özellikle ansızın korktuklarında «Ödüm ko-ptu» derler. Ki Yunus da bu anlamda kullanmıştır. Sultanın önünde safrakesesi ölümdür demiyor elbet. Korku ölümdür, ölüm korkusudur demek istiyor.

DÁSTÁN-I HASED'den [26].

114 *Bolay ki olaydı talium ön*

Bolay, bizde balay diye değışik bir ağzama ile söylenir. «Yağmur başladı, balay çocuklar yola çıkmamış olaydı» denir bizde.

DASTAN-I AKL'dan [27].

3 *Şar*

Şar; deyimini Yunus çokca kullanıyor. Uzundere köyünden biri «Ne de olsa biz inceyik; şara yakın olduğumuzdan olmalı» demiş, alay konusu olmuştur. Genel olarak unutmuş bizimkiler bu sözü.

5 *Gözün ırmaz*

Gözün ırmadı.

15 *Gaybet*

Dedikodu.

25) (3) Nr. daki eser, s. 13-29.

26) (3) Nr. daki eser, s. 21.

27) (3) Nr. daki eser, s. 30-37.

27 *Hacat*

Araç, alet - edevat.

33 *Dartınmak*

Silkinmek, kendini geriye çekmek, kasılmak anlamında çok kullanılır.

143 *Olar kim olalar can yumışında*

Yumış, bizde yumuş olarak hizmet anlamında geçer.

Yunus'un diğer şiirlerinden örnekler [28]:

Sayfa — Yunus'un Deyimi :

38 *Togan*

Batı Anadolu Türkmen köylerinde söylenişi ve anlamı:

Togan; atmaca cinsinden bir kuş olup Uzundere köyünde soyadı olarak kullanılıyor.

46 *Fâsid*

Fâsid; boş, anlamsız, düşünmeden söylenen söz.

47 *İkrar*

İkrar; söz vermek, bağlanmak. Bu deyimın tarikatla yakın bir bağıntısı vardır. Her zaman her yerde ulu orta söylenmez.

48 *Âvâzıla*

Âvâzıla; gür ses ile, avazı çıktığı kadar. «Ne o be, avazı çıktığı kadar bağıyor.»

49 *Talib*

Talib; bağlı, aygılı, mürid anlamında kullanılır. Tarikatla bağıntısı vardır. Her yerde, her zaman ulu orta söylenmez.

49 *Harcısı*

Harcı; gücü, kuvveti, işi, cabası anlamındadır. «Her yiğidin harcı değil susup dinlemek.»

28) (3) Nr. daki eser, s. 38-205.

53 *Ağdı*

Ağdı; başını alıp gitti. «Yasından deli divane oldu anası, dağlara ağdı.»

57 *Yensüz gönlek*

Yenęsiz göynek; yensiz gömlek, kefen.

58 *Görklü*

Görklü; güzel, görülmeye değer, heybetli.

59 *Tanla Seher*

Danđ yeri, seher vakti; «Danđ yeri ağardı,» «Seher vakti yollarına düşdüğüm, gadasın aldığım.»

62 *Düşmenlerinden*

Düşmenlerinđden; düşmanlarından. «Düşmenlerinđden sakın oğlum, tekin dur.»

63 *Üleşgen*

Üleşgen; bölüşgen anlamındadır. Bayram arifesinde kadınlar çocuklara yicecek (leblebi ile üzüm) üleştirirler bizde.

70 *Günah yumak*

Günah yumak; günahlardan arınmaktır. Biri düşkün edildiğinde, yani mürşid tarafından suçlandırıldığında, belli bir süre sonra kurban kesip ya da zekât verip mürşid tarafından yunur, günahlarından affolur. Bu, tarikatla ilgili bir töre olmasına rağmen ve bu töreler şimdi yapılmadığı halde, suç işleyenler yine de mürşide uğrayıp yunmayı gerekli görürler.

70 *Yeşil kızıl donanmak*

Yunus, «Bu dünya bir gelindir
Yeşil kızıl donanmış» diyor.

Özellikle baş donaklarında görünür. Yunus'un gelini ile günümüzü'n Türkmen gelini arasında pek ayırım olmasa gerek. Bizim köylerde yeşil muraddır. Kırmızı mutluluktur. Gelinler çoğu yeşil-kızıl çekiler çekinir. Bunlar yeşil-kızıl iki grup olup birbirine

dikilmiş, renkler karışmıştır. Bunlara *şeer* diyor bizimkiler. Türkmen gelininin donanması doğayı taklid etmektir [29].

70 *Var imdi miskin Yunus*
Uryan olup gir yola

Miskin; ne yazık ki, bizim köylerde de gerçek anlamını yitirmiş, uyuşuk, pis anlamında kullanılmaktadır.

Uryan; çıplak anlamına geliyor. «Uryan geldim, uryan gidecem, neyleyim dünya malını?» derler. Uryan olup yola girmek; günahlardan arınıp, tövbe edip, müshap olarak tarikata katılmaktır. Bazı yerlerde gerçekten uryan olup salt bir gömlekle, uzun bir gömlekle elbet, ayini cem'e katılmış kişiler.

72 *Biri aydur ben gördüm*
Bir aşık kocaymış

Buradaki *Koca* deymi Uzundere köyünde birinin adıydı. Büyük, ulu anlamına geliyor. Kadınların kocam deyişleri, bazı köylerde Efem deyişlerine denktir. Her ikisi de kadınların erkeklerine söyledikleri birer unvandır.

74 *Yetmişiki millete*
Kurban ol aşıkısan

Dünyada yetmişiki millet olduğuna inanır hâlâ bizimkiler. Kurban olmaya gelince; en büyük bağıştır bu. Özellikle büyükler küçüklere kanı ılıdığıında «Aha gurban olduğum, gadasın aldığım» derler. Genel olarak tüm Türkmenlerde yabancılara karşı içden bir yakınlık duyulur. Yani, Yunus'un bu deyişi şimdi de Türkmenler arasında yaşamaktadır.

81 *Beni beşige urdular*
Elüm ayagum sardılar
Öndün acısın virdiler
Tuz içine düşdi gönül.

29) Türkmen gelini ak tüller ya da yalın başka bir renkle değil alı güllü tüm baştan topuğa kadar donanarak ata biner. Çocuğa kalırsa başı bağlanır ki, bu da Anadolu'nun çok eski bir göreneğidir. Analığını duyurmak için gelinin yedi renk ile başını bağlarlar, başına taç yaparlar gök kuşağını. Efesin Artemis heykeli kadar giyimli donaklıdır Türkmen gelini.

Bak: Artur Müller, Die 7 Weltwunder (196) Stuttgart. Taf.

*Günde iki kez çözerler
Başına akça dizerler
Agzuma emcek virdiler
Nefs kabzına düşdi gönül*

Burada Yunus, çocuğun doğumundan sonra yapılanları açık seçik bildiriyor. Bu görenekler bizim köylerde bugün de yapılmaktadır. Bilinir ki, çocuk her yerde beşikte büyütülür. Her yerde kundaklanır. Ama her yerde tuzlanmaz. Oysa bizim köylerden bazılarında tuz düğünü bile yaparlar. Örneğin Finike'nin yanında Gökbük köyünde. Biri büyür de edepsiz olursa «Hadi oğlum hadi, senen tuzun az gele, belli» derler. Çocukların başına akça dizmek de bugün ancak Türkmenlerde görülmektedir. Bu gelenekleriyle Yunus baştanbasa yaşıyor; özellikle alevi Türkmenler arasında.

83 *Bozyapalak devlengice
Emek virme erte gece*

Bozyapalak; boz tüylü anlamına geliyor ama bunu bizimkiler unutmuşlar, *Köryapalak* diye kuşun adını yaşatmışlardır. Baykuşa köryapalak denir bizde. Ama yapalağın tüylü anlamına geldiğini bilmezler.

85 *Bir çeşmeden sızan su
Acı datlı olmaya
Edebdür bize yirmek
Bir lüleden sızaram*

Yermek; sözü bizde de tıpkı bu görüş içinde kullanılır. Her şeyi yerip duran kişi ayıplanır. «Hoşgörür olmalıdır insan» derler. İkilik zaten bizim içimizdedir. Elbette iyinin kötüsü, küçüğün büyüğü vardır bizce. Ama Tanrıca böyle bir şey yoktur. Yunus da ayıpsıyor bu ikilik yaratanları, Efesli Herakleitos gibi. Yunus'un bu sözü ile Heraklit'i hatırlıyor insan. «Böyledir bu dünya, domuz balçıktan hoşlanır, tavuk tozda belenir de arındım sanır» diyor Heraklit.

88 *Işkı kılavuz tutup
Ol yola düşüp geldim*

Düşüp geldim; böylesi deyimler (Çıka geldim, sorup geldim) pek

çok kullanılır Türkmenlerde. Konar göçerlerde (Yörüklerde) de öyle:

Anamas yaylasınınğ garı basmadan
Göç yükünü tez edip geldim oğul,
Bulanık dereler çoşup daşmadan
Yolları düz edip geldim oğul..

94 *İy yarenler iy kardaşlar*
Sorun bana kandayıdum

Yarenler, akrenler, nökerler, sırdaşlar, yoldaşlar, uşaklar, yeni yetenekler, eski yetenekler, gardaşlar pek çok kullanılan deyimlerdir bizim köylerde.

96 *Erenlerin himmetini*
Ben bana yoldaş eyleyem

Erenler de öyle.

96 *Teze vü yumşak geymeyem*

«Tezeyinen yumşak geymeyim» biçiminde söylenir.

97 *İlk yaz güneşi gibi*
Mevcurup togageldim

İlk yaz güneşinin bir başka doğuşu vardır. Özellikle ekin tarlalarında yalap yalap yansır. Bu güzellik bizimkilerin ağzından da eksik olmaz: «İlk yaz güneşi gibi şavkırıp gelding.» derler.

99 *Niçe bir dertler ile*
Odlara yanan yakılan

Yanıp yakılmak, özellikle ağıtlarda geçer bizde. «Yandım yakıldım Felek sening elingden.»

103 *Yaylalar yaylamaz olmuş*
Kışlalar kışlamaz olmuş

Bu da bir çeşit yanıp yakılmaktır. «Vardım ki, ne görem? Edem eyice ağırlaşmış, yaylalar yaylamaz olmuş, kışlalar kışlamaz olmuş, gitti gider.»

104 *Göçenler menzile yitdi*

Yitdi, bizde yetti biçiminde ve aynı anlamda söylenir.

104 *Miskin Yunus bilişeli*

«Bizim oğlan Fatmayınan bilişeli gara gara düşünür oldu.» Bilişmek bizde de tanışmaktır.

109 *Götür yüzünden perdeyi
Didaruna göyüneyin*

Göyünmek, bizde göğünmek biçiminde söylenir ki, yanmak, ya da yanacak kıvama gelmek anlamındadır.

110 *Bir kuru ağaçdum
Yol üzre düşmüş idüm
Er bana nazar kıldı
Taze cüvan oldum ben*

«Civan gibi» derler bizde, eğer biri boylu poslu, yiğit olursa.

112 *Gönüle gireni günendi dirler
Gönüle sen de gir kim günenesin*

Günenmek, bizde gönenmek biçiminde, yerleşmek anlamında kullanılır.

112 *Ol ilde ay gün olmaz
Ay gedilüp tolunmaz
Tertibler terkidüben
İşmar unuda mısın?*

Tolunmak, bizde dulunmak biçiminde söylenir. Ay ve güneş batmasına denir.

«Karanlıkta işmar etmişsin kim duya?» bizim köylerin pek çok kullandığı bir deyimdir.

113 *İşki hiç bir nesneye
Mesel bağlasam olmaz*

«Budak dala mesel olmaz» der yörükler.

121 *Şadılığa geldüm
İşbu âleme toldum*

Şadılığa geldim, neşelenmeye geldim anlamına söylenmiştir. Ama bizde bu anlam unutulmuş da sanki yaramazlığa olmuştur. Hani bir çocuk yaramazlık yapsa «Otur gayrı, şadılığınğ!..» derler.

124 *Hay gel amel idelüm
Elümüz ireriken*

«İş başımdan aşgın, elim ermiyo gardaş» derler. Yetiştiremiyorum anlamınadır.

*Yine geldi bu yeni yaz
Kutlu kadem bastı yine*

«Geliniñiz uğurlu gademli olsunğ» «Hayrolsunğ diyenlerinğ akit-beti kutlu olsunğ» bunlar birer duadır bizim köylerde.

125 *Sana direm iy veli
Tur erte namazına*

İrte, bizde erte olarak söylenir. Sahur yemeği için ertelik derler de, sahur bilmezler.

130 *Dost bundadır bellü beyan
Dost didarı gördüm ayan*

«Akşam düşümde babamı ayan beyan (açık seçik) gördüm» derler.

*Malın u varın iy paşa
Hısmun kavumun üleşe*

Hısim, akraba anlamında çok kullanılır.

Üleşe, bölüşe anlamınadır ki, üleştirmek, üleşmek bizim köylerin çok sevdikleri deyimlerdir.

131 *Bir sualüm (var) sana
İy dervişler ecesi*

Ece; reis, yörük beyi, obalar ulusu anlamınadır. Bu arada baba anlamında da söylenir. Kimi yerde *ece* yerine *ede* denir. Örneğin Pir Sultan Abdal'ın kızı «Edemi astılar kanlı Sivasta» der. Dedemi değil.

142 *Dervişler uçar kuşlar
Deniz kenarın kışlar*

Yörügün aklına kışlamak gelirse hemen ardından deniz kenarını düşünür. Ya da deniz kenarı görse kışlamayı düşünür. Bir yörük ata sözü vardır:

«Rençber isen tarlayı üçle
Tüccar isen azdan başla
Malcı isen deniz kenarında kızla.»

Deniz kenarlarına kar düşmediğinden kışın çok mal kırımı olmaz.
Onun için orada kışlarlar.

*Yunus kulun öğürsüz
Kimsesi yok yalunuz*

Öğür olmak, bağlanmak anlamındadır. «Çocuk anasına öğür oldu,
hiç bırakmıyor» derler.

145 *Alimler kitap düzer
Karayı aka yazar*

Buradaki düzer, yapar, hazırlar anlamındadır ki, tıpkı bizde de öy-
ledir. «Kaşık düzer» «Tekne düzer.»

145 *Ne varlığa sevünirem
Ne yokluga yerinürem*

«Kendinden iyiye bakıpta yerineceğinge, kendingden kötüye bak
da sevin» derler bizde.

148 *Garipsiyüp ağlarıdum
Ah nideyim ömrüm seni*

Garipsemek, efkârlanmak anlamında çok kullanılır.

150 *Çün günah murdarların murdarıdur*

Bizde *mundar* olarak kullanılır.

162 *Nökerli kızdur kimisi*

Nöker, arkadaş, yoldaş anlamına geliyor. Özellikle kadınlar sev-
dikleri arkadaşlarına *nöker* derler. Yunus, burada kızın yetip yet-
ken olduğunu ve nöker tuttuğunu belirtiyor. Zira çocuklar nöker
bilmez. Nöker, Türkmenlerde çok eski bir deyimdir, Dede Korkut-
ta da geçer.

163 *Eri hak bilmezisen
Abes yere yelmekdür*

Yelmek, koşmak, bir işe heveslenerek gitmek anlamına çok kulla-
nılır. «Yeldirding ha!.. (Elbise ya da eteklerini savurarak koş-
tun, döndün ha!..)» Güzel *samah* oynayanlar için söylenir bu söz.

172 *Gördün ki bir derviş gelir
Yüz vur anın kademine*

Yüz vurmak, niyaz etmektir. Eğilip toprağa ya da eşiğe yüz sürülür ki, örneğin biri konuk olarak bile bir eve varsa ilk işi otururken niyaz etmektir. Eğer o eve bir derviş (şimdi dede ya da mürid) gelmiş ise Onun dizine niyaz edilirdi.

176 *Gerçek sana aşıkısam
Arlanmaklık nemdür benim*

Arlanmak, kişinin kendini üstün görerek ya da karşısındakini küçümseyerek kasılmasıdır. «Biziyinen yola çıkmaya arlanıyong mu?» derler.

177 *Kaftan idüben egnüme
Sarayım andan-varayım*

Egnüme, egnime biçiminde söylenir ve beden anlamına gelir.

180 *Ala koma beni batmayayım*

Ala koşmak, boş yere, süs için oyalamak, tutmak.

183 *Kararum yok bu dünyada
Giderem yumuşa geldim*

Yumuş, bizde yumuş olarak kullanılır ve hizmet anlamına gelir.

186 *Yanaram yalap yalap tutuşuban*

Yalap yalap, parıldayarak anlamına geliyor. «Bayrak yalap yalap dalgalanıyor» derler.

187 *Gazel yapraklayn benzüm sarardı*

Gazel, kurumuş yaprak anlamındadır bizde de.

190 *Yavukıldım ben yoldaşı
Onulmaz bağımun yaşı*

Onulmaz, bizde onğmaz biçiminde söylenir ve hayretmez, iyileşmez anlamına gelir.

190 *Aceb şu yerde varm'ola
Şöyle garip bencileyin*

Varm'ola, *gittim'ola*, *geldim'ola* Türkmenler'in pek çok kullandık-

ları deyimlerdir. Bencileyin de öyle. Milas'ın Kıyıkışlacık köyünde Senem Gız bana şöyle konuşmuştu: «Ha, o da bencileyin düş göre, kötüye yora.»

204 *Çıkdum erik dalına
Anda yidiüm üzümü
Bostan ıssı kakıyup
Dir ne yirsin kozumu*

Kakımak, «Sen de her şeyi benim üstüme kakıyong.» Hep benden şikayet ediyorsun, hep suçu bende buluyorsun anlamındadır.

*Vardım harman yerine,
Kar düşmüş üzerine
Deştim karı elile
Yarım çıktı gül ile*

S O N U Ç

Görülüyor ki, pek çok deyimler, görenekler, gelenekler o gün bu gün halk arasında yaşıyor. Bu kez batı Anadolu'daki Türkmen köylerinden örnekler sunduk. Ama gerçek ki, tüm Anadolu'da, özellikle Türkmenler arasında Yunus en azından bu kadar yaşıyor. Aslında yaşayan, Anadolu'nun görenekleridir. Bin yılların ötesinden kazanılmıştır bu varlık. Anadolu halkının eskiden beri özündedir. Bu ortamda Yunus ulu bir mimardır. Almış halkın arasından taşını toprağını, harcını tuğlasını öylesine ulu bir anıt dikmiş ki, bin yılların akışını, hem de mükemmel insanı görmek mümkün o anıtın andacında. Yunusca olgun insan Tanrıyı Dost bilen insandır. Kendini bilen, karşısındakini tanıyan, seven-sevilen, nefesine uymayan, kanaatkâr olan, kibirli olmayan, öfkeden kaçınan sabırlı, hased olmayan, kin gütmeyen, gaybet etmeyen, doğru-dürüst, özü güçlü, hakca davranan, yetmiş iki milleti bir tutan, herkese Merhaba diyen insandır. Bu kavramlar bin yıllardan beri halkın belleğindedir. Atasözlerinde, öykülerde, halkın tüm davranışlarında bunları görüyoruz. Olgun insan için Efesli Heraklit de diyordu ki: «Bir kişi benim için on bin kişi, mükemmel ise.»^[30].

«Yunus Emre yoksuldur, gariptir, eski anlamıyla miskindir. Eski anlamıyla diyorum, çünkü yoksulluğu hor görenler bu kelimeye

30) KRANZ, W.'den çeviri. BAYDUR, S., Antik Felsefe, İstanbul, s. 87.

sonradan aşağılatıcı bir anlam yüklemişlerdir [31]. «Bilginlerle sanatçılara sözüm yok, ama aydın geçinen «çoklar» ya da «iğın» bizim deyimimizle de «eller» ne derse desinler. «Halk Ana bu değerli oğlunu bağına gömmüş olmasaydı bugün ne adını bilirdik ne de bir tek sözünü.» [32]. Halk arasında *Dost*, yine dosttur. Ama *metres* değildir. Aşık, seven insandır ki, sevmeye muhtaçtır. Ama aşık; budala, yitik değildir. Dahası da var bu deyimlerin, anlamı değiştirilmiş, küçümsenmiş, köylü ağzı denilip kullanılmaz olmuş. Arlanmışlar aydın geçinen çoklar, içinden türedikleri halktan. Küçük görmüşler Dede Korkut Ata'yı, Yunus Emre'yi, Mevlana'nın kuzusu Veled'i (Veled diye küfür etmiyorlar mı?), Karacaoğlan'ı, Pir Sultan Abdal'ı, Dadaloğlu'nu, Köroğlu'nu ve daha nice-lerini yaşatanları. Bu tutum düpedüz özden uzaklaşmadır, inkâr edip kendini ara çekmedir. Selçuklar zamanında da, Osmanlılar zamanında da maalesef bu yanlışlığa düşmüştür «çoklar». Umud ederim ki bir kere daha Anadolu Halkı aydınlarından uzak tutulmayacak ya da aydınları tarafından hor görülme-yecek, özümüz özümüze iyice karışacaktır. Bu öz Anadolu'da bin yılları kapsar. Son sözü yine de Yunus Emre'ye bırakıyorum [33] :

«Dünya benim rızkımdır
Halkı benim halkımdır»

31) EYÜBOĞLU, S., Yunus Emre (1971) İstanbul, s. 26.

32) EYÜBOĞLU, S., Yunus Emre (1971) İstanbul, s. 72.

33) EYÜBOĞLU, S., Yunus Emre (1971) İstanbul, s. 31.